

IV.

A KELETI HUN VILAGBIRODALOM.

A hun törzsek egyesülése annyira megnövelte a már addig is hatalmas és félelmes hunok hatalmát, hogy Khinának nemcsak nemzeti léte, de függetlensége újra veszélybe került. Az első hun fejedelem, akit nevéből is ösmertünk, *Thobán* sennyő, aki hatalmas alá hajtotta belső Ázsia hunságát. Hogy Thobán volt-e a hunoknak első sennyője, ezt igazán nem tudjuk eldönteni. A khinai forrásokban többször történik említés a hunok nagy fejedelméről, aki valahol messze északon lakik. Ha volt is központi fejedelem, ennek méltósága inkább csak cím lehetett, hatalom nélkül, hiszen majd 2000 éven keresztül követtük nyomon a hun törzsek Khina elleni harcait s ezekben a harcokban ritkán láttuk egy központi hatalom tervszerű megnyilatkozását. Így legföllebb olyan árnyékkirályról lehetett szó, akivel a törzsfejedelmek nem sokat törődtek. Csakis így magyarázható a törzsek azon függetlensége, hogy évezredekken keresztül folytatják nemzetpusztító kalandozásaikat. Fontos körülmény a kérdés mérlegelésénél az, hogy Thobán sennyő uralkodása után egészen a hunok keleti nagy világbirodalmának felbomlásáig, mindig ugyanazon családból kerülnek ki a hun uralkodók,

sőt a birodalom alkirályai is. Ez pedig arra mutat, hogy ennek a családnak régi, elismert jogu dinasztiának kellett lennie.

Thobán uralkodásának kezdetét nem tudjuk pontosan. Kr. előtt 219-ben a khinai források már mint egyeduralkodóról emlékeznek meg. 209-ből is följegyzik ugyanezen források nevét és tetteit. Több háborújáról emlékeznek meg s ezek közül kiemelik, hogy amikor a khinai seregtől vereséget szenved nyugatnak vonul és hatalmát arra felé igyekszik kiterjeszteni. Uralkodása végéről írják le a khinai könyvek azt a családi tragédiát, amely a hun fejedelmi udvarnál lejátszódott.

A hunok többnejűségben éltek. Az öregedő Thobán sennyőnek egyik fiatal felesége megveszi a szívet s rábirja, hogy az elsőszülött trónörökös helyett az ő fiát jelölje ki utódjának. A hivatalos trónörökös így útban áll, akit el kell tenni láb alól. A khinai kutatók az eseményt így beszélik el: „A sennyőnek Mó-Tun volt a legidősebb fia. Később egy különösen szeretett feleségétől fia születik. A sennyő most már el akarta tenni láb alól Mó-tunt, hogy a fiatalabb fiút tehesse trónörökössé. Ezért Mó-Tunt elküldötte Aszi királyához kezésként. Mialatt Mó-Tun ott békekezes volt, Thobán hirtelen megtámadta Aszi-t. Ezek e miatt megakarták ölni Mó-Tunt, de ez elvette egy jó paripájukat és azon hazamenekült. Thobán most elismerte derekasságát és több mint tízezer katonának vezetését bizta rá.” A sennyő ezek szerint megbánta tettét s kárpótolni akarta a fiút. A tízezer vezérség azonban gyöngye kárpótlás lehetett a trónöröklés helyett. Mó-Tun nem is nyugodott bele. Csöndben készül jogai visszaszerzésére. A khinai forrás így írja le ezt: „Fütyülő nyilakat készített és

lovas íjászkai gyakorlatainál kiadta a parancsot, hogy valamennyien egyszerre arra a tárgyra lőjjenek, amelyre ő egy ilyen nyilat rábocsát. Aki nem így tesz, annak a fejét teszik lába elé. Ha valaki a vadászaton nem oda lőtt, ahová a füttyülő nyíl röpült, leütötték a fejét. Mótun azután egyik legpompásabb paripájának testébe röpített füttyülő nyilat és nyomban lefejeztette kíséretének azon tagjait, [akik nem mertek ugyanoda lőni. Nemsokára kedvenc feleségét lőtte le egy ilyen nyillal. Ez alkalommal is némelyek a kíséretéből nem mertek oda lőni. Mótun ezeket is lefejeztette. Mikor kevéssel azután Mótun egy vadászaton füttyülő nyilával a sennyő díszparipáját lelőtte és kísérete kivétel nélkül vele lőtt, látta hogy már egészen megbízhatik bennök. Azután vadászatra ment atyjával, Thóban sennyővel és rálőtt egy füttyülő nyilat. Egész kísérete ugyanoda lőtt és így megölték a sennyőt. Megölte cselszövő mostoháját és ennek fiát is, valamint azokat a minisztereket, akik megtagadták neki az engedelmességet. Aztán megtette magát sennyőnek.“

Mótun ezek szerint céltudatosan és hidegvérrel tört az egyeduralomra, melyet igazi vértengeren keresztül ért el. Egyezik ebben a világtörténelem minden nagy hódítójával. A hun nemzet, melyet addig hihetetlennek látszó hatalomra emelt, megbocsátotta ezt a bűnét, de a khinaiak még évszázadok múlva is szemére vetik a hunoknak Mótun tetteit. Mótun nevének olvasása a khinai jegyek miatt nem bizonyos. Nyolc-tízféleképpen olvassák a sinológusok, legujabban Hirt¹ azt vitatja, hogy a név Bagatur vagy Batur-nak hangzott.

Mótun (Bátor) a hun történelem legnagyobb alakja. Hozzá csak Attilát, a sokkal későbbi európai

hun birodalom alapítóját hasonlíthatjuk. Apja Thobán úgy látszik, hogy megteremtí az első hun egységet, de a hun nemzetet s ennek világhatalmát Bátor alapítja meg. Az egész hun állami berendezkedés, az egységes világbirodalom megteremtése s ennek politikai és katonai vezetőszerépívé tétele a Mótun munkája. Uralkodása elején Khina felől nem fenyegette veszedelem, mert Khinában három állam harcolt a főhatalomért. Országá keletén és nyugatán rokon népek nagy birodalmi fekszenek, amelyek ekkoriban hatalmuk tetőpontján állanak. Keleten a tung-huk birodalma Mand-suriára és Észak-Koreára terjedt ki. [Kettőjük között a Góbi sivatag lakatlan területe képezte a határt. Úgy látszik, a turáni népek régi szokása volt, hogy birodalmuk határait lakatlan területsávokkal vették körül. Mótun országának keleti oldalán is 400 kilométernyi ilyen lakatlan sáv volt. Ez egy lovasnépnél nem nyújt kellő védelmet. Mótun tudta, hogy ez a legveszedelmesebb szomszédja, akivel elsősorban kell leszámolni. Ismét a khinai kutfőt idézem ezen eseményekre vonatkozólag:

„Mikor a tung-huk megtudták, hogy a sennyő megölte atyját és maga ült föl a trónra, követet küldtek hozzá azzal az üzenettel, hogy azt a lovat akarják, mely Thobáné volt és amely ezer lit meg tudott tenni egyfolytában. Bátor tanácskozásba hívta össze minisztereit és ezek kijelentették, hogy ez a ló sokkal értékebb, semhogy Hunnor kiadhatná. Bátor azonban így szólt: Ugyan, hát többre becsüljek egy lovat, mint egy szomszéd államot? és kiadta a táltost. Most már bizonyosak voltak a felől a keleti hunok, hogy fél tőlük, azért új követet küldtek hozzá azzal, hogy a feleségét is kívánják. A sennyő megint tanácskozást tartott kör-

nyezetével. Fölingertülten kiabálta valamennyi: A keleti hunban nincs tisztességtudás, ha már a sennyő feleségét is követeli. Mind azt ajánlották, hogy meg kell támadni őket. Bátor azonban így szólt: „Eh mit, talán többre becsüljek egy nőt, mint egy szomszéd államot?” Előhívta hites feleségét és kiadta a keleti hunoknak. Erre még jobban megnőtt a keleti hunok királyának szarva. Megindult nyugatnak és betört abba az elhanyagolt földdarabba, mely közte és Hunor között volt. Ez a föld lakatlan vala és nagyobb volt ezer linél. Mind a két nép a határvidéken lakott és ott volt az urdujuk (székhelyük, központjuk). A keleti hun már most követet küldött Bátorhoz, aki így szólt: „Az az elhagyott föld, ahol az én és a te határod érintkeznek Hunnor számára elérhetetlen. Én akarom ezt.” Mikor Bátor megkérdezte minisztereit eziránt, némelyek közülök azon a nézeten voltak, hogy ezt az elhagyatott területet oda is lehet nekik adni, nem is. Bátor azonban erre fölbőszült. „A földet, a birodalom alapját adjuk ki nekik?” kiáltotta s mindazoknak, akik ezt tanácsolták, leütötte a fejét.

„Most már Bátor is nyeregbe szállt, mindenkit, aki elmaradna, lefejeztetéssel fenyegetett meg. Megindult keletnek és rajtaütött a keleti hunokon. Ezek már annyira semmibe vették Bátort, hogy még csak nem is készültek az ellenállásra. Így bátor seregével odavonult és megtámadva őket, a keleti hunok királyára megsemmisítő csapást mért. Foglyul ejtette népét, elzsákmányolta barmait és vagyonát.”

Ezzel a hódítással Mó-Tun keleten egészen a tengerig terjesztette ki birodalmát. Az így meghódított népek seregével kiegészítve hadait, nyugatra tör s rajta

ütve az aszikon, megfutamtja őket. Ezt az országot nem hódítja meg, mert a későbbi adatok szerint csak fia az, aki leveri és elkergeti népét.

Bátor (Mó-Tun) tovább folytatja hódításait. Délen átkel a Hoang-hó folyón s visszafoglalja mindazokat a területeket, amelyeken valaha hun népek laktak. Ezután a khinai határszéli tartományokat ejti sorba. Keresztül tör a nagy falon (amely úgy látszik, nem képezett előtte akadályt) s elfoglalja Khina nyugati oldalán mindazokat a tartományokat, amelyekben elkhinaiasodott behódolt vagy meghódított hun fajú népek laktak. A khinai források azt írják, hogy ezen harcai alkalmával már 300.000-nél több lovas ijjász katonája volt.

E hadjáratok után birodalma szervezéséhez fog. Mivel a hun törzsek olyan hosszú ideig éltek már külön, önálló életet, meglazult közöttük az összefüggés érzete. Bátor sennyő saját személyéből alkotta meg az új összekötő kapcsot. Birodalmát alkirályságokra osztja. A négy égtáj szerint négy alkirályt nevez ki fiaiból és testvéreiből. A khinai kútfők azt mondják, hogy ezeket bal és jobboldali hien királyoknak, bal és jobboldali kokle királyoknak nevezték. E négy királyon kívül a birodalom hat sarkának is megvoltak a maguk kis királyai. Ezeket jobb és baloldali dsitok, unguthe és cienciang királyoknak nevezték. E méltóság-nevek hun szavak, de kiejtésük bizonytalan. Hun felfogás szerint a bal az előkelőbb oldal. Így az összes kiskirályok közül a baloldali hien-király volt a legelőkelőbb. Majdnem minden esetben a trónörökös viselte ezen állást. Ezeken a méltóságokon kívül, melyeket mindig a sennyő családtagjai töltöttek be, találunk még egész csomó hivatali rangot és címet. Összesen 24 főméltó-

ságot jegyeznek föl a, khinai kutfők, közölve mindeniknek a nevét is.

A hunokról szóló irodalom azt mondja, hogy a hun törökös nyelv. Ez a kifejezés helytelen. A török név alig ezeréves. Így hát a helyes meghatározás az, hogy a törökök a hun fajú népek, nem pedig a hunok törökfajúak.

Biztos történeti nyomaink vannak arra, hogy az újjá szervezett hun birodalomban a régi törzsszervezet nem bomlott föl. A khinai kutfők az ezutáni időkben is emlegetnek hun törzseket. A sennyő-család törzsének nevét a khinai források Luanthe-nek írják. Később ugyanennek a névnek Hilienthe irását is találjuk. Ez a szó valószínű ikertestvére a magyar leventének. Atilla nemzetségfáján is szerepel ez az ő. A görög források a honfoglalás előtti magyar korból említik Liuntin magyar törzsfjedelmet. A khinai források azt is megírják, hogy a sennyő családja csak a: Hójen, Szupok, Khulien és Lám nemzetségekből házasodhatott. A nagyobb hivatalok és méltóságok a hun birodalomban örökölhetők voltak s mikor a nagy hun világbirodalom szét hullt, minden kiskirály országrészéből külön önálló ország alakul. Khinai források azt írják, hogy Bátor sennyő főségét sok törzs csak fegyverrel való legyőzése után ösmerte el. Mikor Bátor 5 országra kiterjedő hódításait felsorolják, így végzik: „Most már hunnornak minden nemese és nagyja alávetette magát neki és tisztelte Bátort a sennyőt, mint legkiválóbbat.“ A jelzett országok: Onkó, mely az Orkhon folyónak khinai neve. Ez az ország tehát Karakórum táján lehetett, *Kutsa*, ez a Tarim medencében a mai Kuldsa környékén lehetett, Ting-Ling, erről azt írják a khinai kutfők, hogy Kang-

kitől északra fekszik. *Kangki* pedig Taskend és Szamarkand tájékán terült el, így Ting-Ling ország valószínűleg a Szirdarja alsó folyásánál volt, *Kin-kun*, ez khinai nyelven a kirgizek neve. A források szerint az Aral-tó környékén feküdt. Ezek szerint a középpázsiai turáni medence teljes egészében Bátor sennyő hun birodalmához tartozott. Nyugati határa tehát valószínűleg a Kaspi tóig és az Uralig terjedt.

Amíg Hunnokban ezek történtek, Khinában is megoldódik a trónviszály. Szin határszéli ország kormányzóját utasítja a császár, hogy a hunok ellen vonuljon hadba. A kormányzó azonban késlekedik a hadbakeréssel, amiért a császár korholó követtséget küld hozzá. A kormányzó félve a halálbüntetéstől, fellázad a császár ellen, de hadseregét leverik s ő a hunokhoz menekül. A császár folytatja a hun hadjáratot, de a khinai följegyzések szerint: „Olyan kemény tél jött és olyan havazások voltak, hogy minden tíz katona közül 2—3-nak leesett (lefagyott) az uja.

A sennyő törbe csalja a khinai hadsereget a császárral együtt. Bátor kezében volt a világ sorsa. Ha ő ekkor kihasználja helyzetét, megsemmisíti a Han dinasztiát és Khina trónjára ül, akkor sosem szakad szét a hun birodalom s nem következik be az egész világot fölforgató és megváltoztató népvándorlás. Érdekességénél fogva közlöm a khinai forrást: „Bátor ekkor úgy viselkedett, mintha vereséget szenvedett volna és menekülne. Evvel törbecsalta Han hadseregét. Mert mialatt ez üldözésbe fogott, hogy őt megtámadja, Bátor legjava csapatait lesbe állította és ellenfelével csak gyöngye létszámu csapatokat látatott. Evvel elérte, hogy Han egész haderejével, mely legtöbbnyire gyalogosokból

állott és háromszázhuszezer embert számolt, egyre jobban észak felé vonult őt üldözve. Kao császár csapata volt az első, amely Thing-Cshing (a mai Tha-Cung) környékén elérte. Mielőtt még egész gyalogsága odaért volna, Bátor legjobb lovascsapatait Kao császárra zúdította. Hét napon keresztül ostromzár alatt tartotta őt, úgyhogy Han harcosai sem segíteni, sem élelmet szerezni nem tudtak. A hunor lovasság a nyugati oldalon helyezte el valamennyi fehér lovát, keleten valamennyi kéket (szürkét), északon valamennyi feketét és délen a vörösöket (pejszínűeket). Kao császár most követet küldött ki, hogy kivezető utat találjon és hogy a sennyő feleségének nagy tömeg ajándékot küldjön.

Hogy mi és miért történt, nehéz megmondani. De Bátor egérvát enged a császárnak. Elfogadta feleségének a tanácsát s egyik sarkon megszüntette az ostromzárát. Így a császárnak módja volt megszabadulni a kelepcéből. Visszajutva hadserege zöméhez, nem folytatja a háborút, hanem hazavonul. Ugyanígy tesz Bátor sennyő is.

Khina fölül elmúlt a rabigába esés veszedelme. Bátor uralkodása alatt már nem is történik komolyabb csatározás a két állam között. Úgylátszik, a khinai császár komolyan gondolt a békére s Liu-King nevű tanácsosát, aki a háború megindítását is ellenezte volt, újra kegyeibe fogadta. Mivel a hun portyázás nem szűnt meg, az ország nagyobb többsége új háborúra tüzelte a császárt. Liu-King azonban ellene mondott. A khinai kutfő így beszéli el az eseményt.

„Harcúterén a hunokat sohasem lehet legyőzni. Az olyan sennyőt, aki megölte apját és erőszakkal uralkodik, nem lehet emberszeretetre és kötelességtudásra

téríteni. Itt csak az segít, ha tulajárunk az eszén. Annyira, hogy még fiaink és unokáink is biztosítjuk a szolgátságát. A császár adja feleségül a sennyőnek a legidősebb leányát, s adjon évenként gazdag ajándékokat. Ha a sennyő a császár veje lett, akkor gyermekei a császár unokái lesznek, akik nem merik megszegni az alárendeltség természetes törvényeit. Ez az eljárás annál inkább ajánlatos, mert a császár leánya helyett akármilyen távoli rokonát lehet elküldeni a sennyőnek, anélkül, hogy a felfedeztetés veszélye fenyegetne.“
„Erre Liu-Kint a sennyőhöz küldötték követül, aki ott béke- és testvérestülési szerződést kötött. Dacára ennek, a hunok tovább folytatták betöréseiket. Ekkor Liu-Kin egy császári hercegnőt vitt magával feleségül a sennyőnek. Ezenkívül évente selyemárukat, bort, rizskását és élelmiszereket küldöttek Hunornak, mindenből meghatározott mennyiséget. Erre Bátor kissé nyugodtabban viselkedett.“

Khina, amint látjuk, újra elővette veszedelmes diplomáciai fegyvereit s a hunokat, akiket harcban nem tudott legyőzni, így akarta tönkretenni. Bármennyire óvatosan is adják elő a khinai kutfők az eseményeket, nem tudják eltagadni azt, hogy Kr. e. 200-tól fogva a khinai birodalom a hunok adófizető országa lett. Valószínű, hogy ez volt a békekötésnek a föltétele.

Ettől az időtől fogva a sennyők udvara menedékhelye lesz a lázadó vagy kegyvesztett khinai nagyuraknak. Ezek elseje volt Lu-ván, a Jem tartomány királya s a császár gyermekkori bizalmas barátja, akivel egy napon és egy faluban született. A betegeskedő császár helyett ő vezette a kormányt, de az udvari intrika ellene tört s még az életét is veszélyeztette.

Erre családjával, több ezer rokonával és egész lovas-hadával a hunokhoz menekült.

Közben meghal a császár. Bátor sennyő úgy látszik, hogy a császár halála után Khina meghódítására gondol. A dolgot nem fegyverrel akarja megoldani, hanem azon régi hun szokást kívánja felhasználni, hogy feleségül kéri a császár özvegyét. Ugy látszik, hogy a sennyő szószerint vette a császárral való testvéri fogadalmat. Lehet, hogy ezért is hagyta nyugton Khinát Kao császár életében. A feleségül kérés körülményeit olyan érdekesen írják le a khinai kutfők, hogy azokat szószerint idézem:

„Mikor Kao uralkodásának vége szakadt, Bátor sennyő vérszemet kapott és a következő levelet írta: „Én a magányos fejedelem, aki nem tudok megállni a saját lábamon, aki folyók és tavak között születtem, szarvasmarhák és lovak között a nagy síkságon növekedtem föl, gyakran tartózkodtam már a határvidéken avval a kívánsággal, hogy utazást tehessek a középső országba. Felsőged magányosan él ott és én is az elhagyatott, aki nem tudok a magam lábán állani, egészen egyedül lakozom. Nekünk tehát, a két uralkodónak, nincsen örömünk az életben, nincsen semmink, ami gyönyört adhat. Szeretném tehát azt, amid neked van, elcserelni avval, amid neked nincsen.“ — „A császárné ezen annyira felháborodott, hogy megkérdezte tanácsosait, nem kellene-e a követet lefejeztetni s a sennyőt hadsereggel megtámadni. Az egyik tanácsos Fan-Kuaji azt mondta, hogy 100.000 főnyi hadsereggel elfoglalja Hunor országát. A másik Fankuajit akarta lefejeztetni, ezt mondván: a meghalt császár hadserege a hunok ellen 300.000 emberből állott. Ennek Fan-Kuaji volt a fő-

parancsnoka és mégsem tudta a császárt a hunok kezéből kiszabadítani...“

„Az ott megsebesültek még alig gyógyultak meg és Fan-Kuaji most a birodalmat háborúba akarja vinni avval az alaptalan állítással, hogy most 100.000 emberrel keresztülhatol a hunok országán. Ez egyenesen csalás a Te orcád színe előtt. Állatoknak kell nézni ezeket a barbárokat, s barátságos beszédjüknek épp úgy nem kell örülni, mint ahogy rossz szavaikon nem kell bosszankodni.“ Helyes, mondta a császárnő s a következő válaszevelet íratta: „A sennyő nem feledkezett meg korhadozó székházamról és levéllel gondolt rám. Az én korhadozó székházamat aggodalom és félelem fogta el. Hanyatló erőimnek ezekben a napjaiban mindenféle gondolatok foglalkoztatnak. Magas az életkorom. Lélekzetem megrövidült, hajam és fogaim kihullottak, lépésem elvesztette ruganyosságát. Ha tehát a sennyő engem félreismert volna, azért ne bosszankodjék, mert mindennek az én korhadozó székházam az oka. Bocsáss meg tehát nekem, aki méltatlan vagyok hozzád, van két császári négyfogatos szekere, följánlom ezeket neked, hogy mindig bennök utazhassál.“ — Bátor sennyő a levél vétele után új követet küldött, aki a következő szavakkal kért bocsánatot: „Országod élet-szabályait és életkötelességeit nem volt módomban mostanáig megtanulni. Tegyen emiatt felsőged boldoggá megbocsájtásával. Én is küldök az én lovaimból a császárnőnek s kérem, lépjünk újra barátságos és békés viszonyba.“

Ebben a jelenetben nagyon élesen megrajzolódik a két nép világnézeti felfogása. A sennyő a marára maradt özvegyet, hun szokás szerint, feleségül vette Khina

ezen megbotránkozik. A sennyő pedig, mikor belátja, hogy a khinai szokások szerint milyen hibát követett el, hun szokás szerint lovagias elégtételt ad az öreg császárnőnek. Hogy ez a bocsánatkérés Kхинában milyen erős benyomást tett, annak tanúsága az, hogy minden történeti könyv részletesen elbeszéli ezt az eseményt.

A császárnő halála után egy khinai csapat hun földre tör. Erre a hunok megint dúlni kezdik Kхинát s olyan messze benyomulnak az ország belsejébe, amilyenről az addigi évkönyvek nem tudnak. Úgy látszik, hogy ezt a betörést a trónörökös vezette, mert az évkönyvek megemlítik, hogy a sennyő a khinai panasztevő követtségnek kijelentette, hogy az egész hadjárat tudta és akarata nélkül történt. Együttal arról is értesítette Kхинát, hogy ezért az alkirályt elküldötte az asziki (jüecsik) meghódítására, hozzá bizalmasát, Jin-Hüi, aki egy Bátor sennyő uralkodása utolsó idejében végleg föl hagyta a délre való terjeszkedéssel s hódító hadait nyugatra küldi. Hadvezére Kiok nevű fia. Először az aszikat támadja meg s annyira megveri, hogy ezek elmenekülnek Kanszuból. Királyuk is elesik s Kiok levágott fejéből kelyhet csináltat. Ez az edény azért lett nevezetes, mert még másfél évszázad mulva is ezt használták a vérszerződéseknél. A menekülő aszika a szakák országára rontottak, s ezeket a mai Dsungáriából a Tarim folyó környékére nyomták. Az sennyő udvarában csecsemő korától fölnevelkedett oroszani királyfi a sennyő engedélyével a nágebbezikta törzset ezek fölbebbemenekülnek előle a Tahák országába. Az asziki tehát kergetik a szakákat, ezek pedig az oszúk és a bator asziki a khinaiak által Tahának nevezett Baktat foglalják el s itt megalapítják a sok századig

fönnállott Indoskitha birodalmat. Az oszunok pedig Dsungáriában alapítanak hatalmas országot. Mindezek a népek hun fajtájuk s így a Kaspi tengertől és az Uraltól Indiáig, keleten pedig Koreáig minden föld hun kézbe kerül. Bátor további hódításaiban még 26 szomszédos országot foglalt el. Ekkor kerül hun hatalom alá az ujgur (igur) nép is, melyet a khinaiak hokutnak hívnak.

A khinai kutfők Bátor sennyőnek egy levelét őrizték meg, melyet a khinai császárnak küldött: „Hunor nagy sennyője, akit az Ég a trónra emelt, tisztelettel érdeklődik a császárnál, vajjon gond nélkül él-e? Ezelőtt a császár tárgyalt velem békés és barátságos viszonyokról. Foglalkoztam a levele gondolatával, helyesnek találtam és örültem neki. Ekkor azonban Hanak határmenti hatóságai a jobboldali Hien királylyal szemben szemtelenül és sértően viselkedtek, mire ez beleegyezésemet ki sem kérve, megengedte, hogy Han hatóságainak megfelelően ellenálljanak. Így felbomlott köztünk, a két uralkodó között a szövetség. Testvéries viszonyunkban szakadás állott be. Ismételten eljutottak hozzám a császár tiltakozó levelei. Írásbeli felelettel hírnököket küldtem hozzá, de ezek nem tértek vissza, éppen úgy nem jöttek ide követek Hanból. A fölhozott okokból Han nem viseltetik velem szemben barátsággal. Azért a jobboldali hien királynak, aki alantasabb hatóságok eljárása folytán a köztünk levő szerződést megrontotta, azt a parancsot adtam, hogy keresse föl nyugaton Aszit és támadja meg haddal. Az Ég áldásával, a tisztek és a katonák harcratermettségével, meg az én pompás lovaim erejével megsemmisítette az aszikat, mindenkit lenyakazott ott, levágott és meghó-

dítt. Azután legyőzte Lolant, Oszunt és Ogurt (Hokhut) huszonhat szomszédos országgal. *Ezek így mind hunorokká váltak és az ijjal bánó népek immár mind egyetlenegy családba egyesültek.* Mivel észak országai mind és teljesen hatalmamban vannak, le akarom tenni a fegyvert, tisztjeimnek és katonáimnak pihenést akarok nyújtani és lovaimat akarom ápolni. Éppen azért meg akarom szüntetni viszályainkat és az annak idején történt megállapodást megújítani, hogy így a határvidék lakossága nyugalmat élvezzen. Ha az ifjuságnak alkalmat adunk, hogy felnőjön, ha a felnőttek és öregek megmaradhatnak otthonaikban, akkor nemzedékről-nemzedékre békében és örömök közt fognak élni. Nem értesültem még a császárnak ezirányu akaratnyilvánítása felől, azért elküldöm He-u-cient, a belső udvar felügyelőjét, hogy ezt az írást tisztelettel felajánlja neked. Szabadjon neked egy tevét, két paripát és két négyest a kocsiid számára fölajánlanom. Ha a császár azt kívánná, hogy az én hunorjaim ne menjenek a megerősített határ közelébe, kegyeskedjék hatóságainak és legtávolabb lakó földjénépének megparancsolni, hogy követségemet, mihelyt odaérkezik, küldjék el. A hatodik hónapban Sing-bong földjén lesznek.

„Mikor ez az írás Hanba érkezett, tanácskoztak a fölött a kérdés fölött, hogy háborúnak, vagy békés viszonynak van-e helye? Valamennyi főminiszter oda nyilatkozott, hogy a sennyő újabban legyőzte Aszit és ezt a győzelmét úgy ki fogja tudni használni, hogy legyőzhetetlenné válik. De még akkor is, ha el lehetne foglalni Hunor területét, lévén mocsaras és sós fajta, nem volna alkalmas a letelepülésre. Azért a béke és

barátság volnának helyénvalók.“ Han (a császár) kijelentette, hogy egyetért velök.

A császár válaszlevele első felében gondolatról gondolatra ismétli a Bátor levelét. Aztán így folytatja: „Nagy bámulat fogott el írásod fölött, mert ez megfelel az ókor szent uralkodói szellemének. Mikor Han és Hunor testvériességet fogadtak és én emiatt a sennyőnek gazdag ajándékokat küldtem, azok, akik megegyezésünk ellen cselekedtek és a testvéri viszonyt megszakították, mindig Hunor részéről valók voltak. Azért a bűnért, melyet a jobboldali hien király megkegyelmeztetése előtt elkövetett, a sennyő ne sújtsa őt súlyos büntetéssel. Hanem ha a sennyő ezen írásainak a szellemében akar eljárni, adja teljes világossággal tudtára hatóságainak, hogy többet ne vétkezzenek megállapodásunk megvetésével, hanem őszinte tisztelettel a sennyő ezen írása szerint igazodjanak. A követ közölte velem, hogy a sennyő személyesen vezette a hadjáratot az országok ellen, és hogy nagyon nagy gondot fordít a hadviselésre.“ „Egy ruha, melyet magam hordottam, nem vattázott, szegélyezett és virágos selyem bélésű. Egy hosszú, nem vattázott, szegélyezett tunika. Egy nem vattázott selyem talár, melybe sokszintű alakzatok vannak szőve. Egy pi-sa (fésű). Egy arannyal díszített öv. Egy arany szu-pi (övcsett?). Tíz darab szegélyezett selyem. Harminc darab sokszintű alakzattal átszőtt selyem, negyven darab nehéz vörös selyem és negyven darab zöld selyem. Ezeket én belső udvarom vezérének, a vállán vitetem el a sennyőhöz és ajánlatom föl neki ajándékol.“

A khinai császár evvel a levelével egyenrangúnak ösmerte el a hun birodalmat és uralkodóját. Sajnos,

Bátor sennyő nem sokáig uralkodhatott az egygyékóvácsolt rokonnépek tömegén. Meghalt, valószínűleg Kr. e. 174-ben. Elmondhatjuk, hogy ő volt az első, aki az összes turáni népeket egyetlen nagy egységbe tömörítette. Birodalma sokkal nagyobb volt a mai Európánál. Hogy népessége mennyi volt, azt nem tudjuk, de a khinai források azt mondják, hogy 600.000 harcost tudott kiállítani, ami legalább 3 millió lakosságot tételez fel.

Utóda: híres hadvezér fia, Kiok lett, aki mint sennyő Losang nevet viselt. A khinai udvar siet az új sennyő kedvében járni, s első dolga a khinai hercegnőfeleség küldése. A hercegnőt egy Jüé nevezetű eunuhval kísértelik el. Ez csak kényszerítve megy s kijelenti, hogy Hannak még sok gondot fog okozni. Rövidesen egyike lett a sennyő legbuzgóbb, bölcs tanácsadóinak. Hun származású volt, újra hunná vállott és büszke hun voltára. A khinai kutfők, mikor róla emlékeznek, a hun nép életére vonatkozólag rajzolnak igen szép képet.

„Hunor eddig szívesen vette a mi selyemáruinkat és élelmiszereinket. Jüé azt mondja, hogy a hunok a khinai ételeket eldobják, mert nincsen olyan jó ízük, mint a hunok tejes ételeink. Hunor lakossága nincs annyi, mint Han egy tartományáé. Mégis ő a hatalmasabb, mivel ruházata és tápláléka más. Hántól nincs semmire szüksége. Ha selyem ruhát viselnének, ezek a kabátok és nadrágok ronggyá tépdődnének, amikor a bozóton és tövisbokrokokon keresztül lovagolnak. „A császárhoz irt levelet etől fogva így kezdi: „Hunornak sennyője, akinek az Ég és a föld adott életet, akit a nap és a hold emelt a trónra.“ A krónikák egy érdekes vitát is megörökítettek. A khinai követ azt állította,

hogy a hunor nép megveti az öregeket. Jüé így felelt: „Ha Hánban a helyőrségekbe és a katonai telepekre vonul a nép, ugy-e nem akad senki, vérrokonai közül, aki meleg ruhájáról és legjobb falatjairól le ne mondana, hogy a kivonulóknak ajándékozza s ezáltal ezeknek erőben-maradást biztosítsa.“ A khinai követ helyben hagyta ezt a kijelentést, Jüé így folytatta: „A hunoroknál a háború élethivatás. Az öregek és a gyöngék nem tudnak fegyvert fogni, ezért ők is odaadják legjobb falatjaikat az izmos és erős férfiaknak, hogy ezzel a maguk számára védelmet és oltalmat biztosítsanak. Így védik egymást kölcsönösen az atyák és fiaik. Milyen alapon mondjátok tehát, hogy a hunorok megvetéssel bánnak az öregekkel?“ A követ ezt mondta: „A hunoroknál az atya a fiúval egy sátorban hál. Ha az atya meghalt, fiai feleségül veszik azokat az asszonyokat, akiket atyjuk a saját édesanyjuk után vett el feleségül. Ha a fiútestvér hal meg, testvérei minden feleségét elveszik maguknak feleségül. Rangjuk jelzésére sem sapkát, sem öveket nem hordanak, s nincsen semmiféle udvari szertartásuk.“ Jüé így felelt: Hunor népe állatai husát eszi, az ebből készített levest issza, és bőrkbe öltözik. Az állatok fűvön élnek s vizet isznak. Ezeket keresve kénytelen hunor népe vándorolni. Ha veszedelem jön, minden hunor lovasíjász. A veszedelem után örvend gondnélküli életének. Kötelességei könnyen teljesíthetők, ezért a fejedelmek, miniszterek és a nép viszonya egyszerű és becsületes. Ha az atya vagy a fiútestvér meghalt, az özvegyeket az elmaradottak feleségül veszik, hogy legyen, aki gondoskodik róluk. Ezen kívül a háboruban nagyon sok ember elpusztul, s ha ezt nem tenné, népe kipusztulna. Ezért szeretik egy-

mást annyira a rokonok Hunornál. Nincsen közöttük annyi meghasonlás és gyilkosság, mint Hánban. Hán alattvalói erejét a sok építkezéssel, földmíveléssel, selyemtermeléssel, annyira kimeríti, hogy népe veszedelem idején sohasem harcra kész, s gyakorlat és kimerültség miatt nem is képes." A további vitát Jüé ezzel zárta be: „Ne beszélj annyit Hán követe, inkább nézz utána a selyemárúk, rizs stb. mennyiségének és minőségének, amit Hán Hunornak szállítani köteles. Ha a szállított áruk rendben vannak, akkor nincs beszélni valónk. Ha pedig nem eleget és rosszat hoztatok, akkor összel elmennek a mi lovasaink s betakarítják a hiányzó gabonát." A krónikás azt is följegyzí, hogy Jüé éjjel-nappal izgatta a sennyőt a Khina elleni támadásra.

Jüé még otthonról ösmerte azt a veszedelmet, amely Hunort fenyegette. Láta Khina nagy lélekszámát, tudta terjeszkedési vágyát s ösmerte politikáját, amellyel az ellenséges népek egyszerű erkölceit céltudatosan megrontotta. Ettől a romlástól akarja óvni második hazáját. Hangoztatta, hogy csak régi erkölceinek megóvása és friss támadószellemének megőrzésével maradhat fönn. Rámutatott arra, hogy mindazok a hun törzsek amelyek fölveték Khina szokásait belepusztultak a khinai nemzetbe. Az is kiderül ezekből a közlésekből, hogy Khina Hunornak rendes évi adót fizetett. A béke nem tartott sokáig. 161 ben Kr. e. a sennyő hatalmas támadást intéz Khina ellen. 140.000 lovasával megszállja Csint, fölégeti a királyi palotát s innen a dinasztia fővárosára, Dsangba törnek. Khina az egész birodalom seregét mozgósítja ellenök. A sennyő visszavonul, de a khinai sereg nem meri követni. Ezekből látjuk, hogy Khina nem volt képes ellentállni. A sennyő

azonban hódító leszámolás helyett csak portyázó csapatokat küld Khinában.

Khina diplomáciai eszközeivel kezd harcot, s hogy időt nyerjen, békeköveteket küld a sennyőhöz. Egy Csó nevű tudós memorandumot nyújt át a császárnak. Ebben kifejtette, hogy a khinai lovak rosszabbak a hunokénál. A khinai katonaság sem edzett, nem bír sem éhséget, sem szomjúságot, sem táradtságot. Ezért azt ajánlja, hogy a huk és gikuk ezreit, akik alávetették magukat Khinának, lássák el még jobb fegyverekkel, mint amilyenek a hunokéi. Aztán az ottani viszonyokkal ismerős vezetőkkel küldjék ezeket a csapatokat Hunor ellen. Szóval az ősi khinai politika, testvér ellen uszítani a testvért. Megjavítják a határőrszolgálatot. Önként jelentkezőket telepítenek oda, akik rokonságukat maguk után vonzzák. Ehhez hosszú idő kellett, s ezért kér Khina békét, újabb adó megajánlása mellett. A császár halálbüntetéssel fenyeget meg mindenkit, aki a hunorral való békét megzavarja. Ugyanolyan szigorúsággal tiltja meg szökevény hunoknak országába való beengedését. Ennek kettős oka volt. Nem akarta, hogy a hunok tudomást szerezzenek készülődéseiről. Azután pedig a sennyő kivánsága, aki tudta, hogy semmi sem árt annyit az országnak, mint az elszakadt hazáárulók.

Losang 160-ban meghal, Utóda fia, Kun-szin. Hosszu uralkodása alatt a hanyatlás jelei kezdenek mutatkozni. Békét köt a császárral, de azért folytonosan háborgatja portyázó csapataival. Lassankint odafejldött a helyzet, hogy Khina lett az offenzív hatalom. 159-ben 30.000 emberrel betör Sang és Hunesung tartományokba s nagy zsákmányt ejt. Khina úgy az

északi, mint a déli határok védelmére 3—3 hadsereget mozgósít. Tiszteres túlerővel lép föl tehát, de a hadsereg olyan lassan mozog, hogy a krónikák szerint: „dacára, hogy a jelzőtüzek pontosan működtek, néhány hónap múlva érkeztek a a határvidékekre.“ Így komoly ütközetre nem kerülhetett a dolog, s a hunok még jobban elbizakodtak.

156-ban, a császár halála után, lázadások törnek ki Khinában. Csao tartomány királya titokban követeket küldött a sennyőhöz, de ez, mintha nem tudná, hogy Hunor egyetlen célja Hánnak a gyöngítése, sem hadsereget nem küld, sem betörést nem rendez. Az új császár hálás akart lenni ezért a magatartásért, újabb évi ajándékot (adó) ajánl fel, hivatalosan megnyitja a kereskedelmi érintkezést és egy hercegnőt küld feleségül. A hunok azért be-betörtek, s a határmenti csetepaték egyre jobban urrá tették náluk azt a téves hitet, hogy Khina nem tud védekezni. 148-ban azonban egy nagy hun csapat tör be Jen tartományba s ezzel a betöréssel hivatalosan is vége lett a nagy békének.

147-ben történik az első szomorú eset, amely megmutatja Khina bomlasztó diplomáciai sikereit. Az évkönyvek szerint öt hun király, a még Bátorától meghódítottak közül, Khinába vonul, s aláveti magát a császárnak. 144-ben újra portyázó hadak dúlják végig Khina három tartományát. Ennek a hadjáratnak egy érdekes epizódját jegyezték föl. „Néhány tucat khinai lovas rajta üt három hunon, akik gyalog voltak. A hunok lelövik és megszalasztják az egész csapatot, melyet egy khinai nemes ur vezetett. Ez a táborból 100 embert vesz maga mellé s utána ered a három hunnak. Kettőt közülök lenyílnak, a harmadikat élve

fogják el.“ Ezt, mint hőstettet beszélik el, hogy 100 lovas elbánt három gyalogos hunnal. A dolog tovább is van. „A három hunnal végezve, hirtelen meglátnak néhány ezer hun lovast. A hunok tudták, hogy Khina csak óriási csapatokkal mer támadni. Azt hiszik, tört akarnak nekik vetni. A khinai lovasság azonban megijed s egéruat akar venni. A nemesember visszatartja őket azt mondva: Ha mi százan megfutunk, a hunok lenyílnak. Ha helyben maradunk, azt hiszik, hogy ütközetbe akarjuk csalni s nem fognak megtámadni. Lenyergelünk, s akkor a hunok megerősödnek gyanujukban.“ A hun lovasság valóban nem támadta meg őket. A most visszavonult hunok két év múlva újra támadnak. Olyan kalandozások voltak ezek, mint a X. század magyarjaié Európában. Hán csapata megint elkésett s csak egy elcsavargott utócsapat fölött daldalmaskodott.

141-ben meghal a császár s utóda fia, Vu. Igyekezett a hunokkal békében élni, de ezek már nagyon rákaptak a kalandozásra. Hat esztendeig olvasunk folytonos beütéseikről, de egyetlenegy alkalommal sem történt valami rendkívüli dolog. 135-ben hunok váratlanul békeajánlatot tesznek. A főminiszter ellenzi a békét. A kormányzóhelyettes azonban mellette volt. Azt mondta, hogy „a hunok repülnek, mint a madarak, nem lehet őket megfogni és legyőzni. Elcsalnak nagy távolságra, s mikor lovaink és embereink kimerültek, összetörnek bennünket.“ A császár a béke mellett döntött, s elküldi a szokásos császárlány feleséget az aranybrokátokkal és a himzett selymekkel. Khina pedig tovább készülődik.

147-ben a kiongok egyik törzse meghódol a

császár előtt, nyugaton pedig az ószun nép függetleníti magát a hun birodalomtól. A készülő khinai császár szövetségesei után néz. Követséget akar küldeni Nagy-Asziba. Egy Kien nevű palotahivatalnok jelentkezik, aki teljesen tudta a hunok nyelvét. Ő az első utazó, akinek leírásából megismerjük az akkori Turkesztánban élő hun és egyéb fajta népeket. Utközben a hunok elfogják, s maguknál tartják. Jól bánnák vele. Feleséget is adnak, de ő 10 évi otttartózkodása után megszökik és megérkezik Tavan-ba. (Fergána.) Ennek királya, bár hun alativató, tovább engedi, sőt még kíséretet is ad mellé.

Az aszúk ebben az időben már meghódították Tahát (Baktria). Jó hely volt ez, ellenség ritkán támadta meg s békében éltek a termékeny országban. Azt mondták, hogy Hán igen messze van tőlük. A hunok ellen pedig már nem tartják a haragot. Csang-Kien követsége így nem érte el célját és hazaindult. Hun földön kellvén átmenni, megint elfogják s csak a Kunszin sennyo halála utáni zavarokkor sikerül megszöknie. Azért útja eredményes volt. Megismertette Khinával a távoli nyugati országokat és a jól megismert Hunorbeli állapotokat. Ekkor tudta meg Khina, hogy a sennyo uralma nem nagyon szilárd. Talán ez is egyik oka, hogy a 135-ben kötött béke Khina részéről nem volt őszinte. Hunornak nagy szerencsétlensége, hogy még mindig nem ősmerte föl azt a vermet, amelyet Khina évtizedek óta és a részére.

134-ről olvassuk a krónikákban, hogy egy Máji városbeli lakos memorandumot nyújt a császárnak, a mítsem sejtő hunok törbecsalására. A minisztertanács elfogadja a tervet, amely azt mondotta, hogy amiként régebben Bátor sennyo maga után csalta Kao császárt,

úgy kellene most törbe csalni a sennyót. Meghatározott helyen el kell bujtatni a derék lovasokat és harcosokat, sziklás hegyektől körülvevett helyen. A völgyben pedig le kell vetni a sennyókat. A tervet elfogadták. Egy Nie-ji nevű ember csempésznek adja ki magát, Hunorba megy s így szól: „Módomban van Maji várát a kezeitekre játszani. A parancsnokot lefejeztetem, s fejét a vár falára tüzetem. Mikor ez a jel meglesz, bejöhetnek a várba.“ A sennyo belement az ajánlatába. 100.000-nyi lovasával áttört a nagy falon. A khinaiak gyalogságot, hadi szekereket és 300.000-nél több ijjászt rejtettek el. A sennyo a nagyfálnál megostromolt egy tűzjelző állomást. Ennek parancsnokától megtudta a lesvetést. Kiséretéhez fordulva így szólt: „Hán majdnem törbeejtett.“ Aztán visszavonult. A khinai hadsereg üldözésére indul, s el is éri a hunok podgyász-vivő csapatát, de nem merik bántani. Khinai szokás szerint a sikertelenségért a vezérnek meg kellett halni, lefejezték.

E hadjáratnak természetes következménye volt, hogy Hunor megszakított minden barátságos összeköttetést Hánnal. Rendre megostromolta és elpusztította a határörvidékek erődeit s portyázásai egy pillanatra sem szüneteltek. Érdekes, hogy ennek az állapotnak dacára Khina nem szüneteltette meg a határkapuk melletti kereskedelmi forgalmát. Az üzlet már ekkor is mindenél fontosabb volt Khinában.

Hán 130-ban 10.000 főnyi hadsereget küld ki Jen-Men vidékére. Látszólag az utakat szedték rendbe, valójában a hunokra leselkedtek. 128-ban Khina minden vásárkapuhoz 10.000—10.000 embert küldött ki azzal az utasítással, hogy fogják el az összes ottlévő hunokat. Az egyik tábornok elfogott 700 hűnt, s ezt olyan ered-

ménynek tekintették, hogy érdemesnek tartották a khinai kútfőben való megörökítését. Másik három tábornok nem ért el eredményt, sőt az egyik 7000 emberét veszítette el. A negyedik tábornok a híres Li-kuang volt, akit élve fogtak el a hunok. A sennyő ösmerte ennek az embernek derékségét. A hun csapatok már régebben kaptak parancsot arra, hogy ha találkoznak vele, élve hozzák elébe. A parancs szerint a sebesülten elfogott vezért két ló között kifeszített függő hálóbá fektették. Li-kuang halottnak tetette magát, de jó darabig figyelt. Meglátta, hogy mellette egy nagyon szép lovon egy hun gyerek lovagol. Hirtelen fölugrott, rápattant a lóra letaszította a gyermeket, akinek fíjját is elvette. A távolról kísérő hun lovasság nem lőtte le s így keresztül menekült a határerődítésen. E huszárcsiny dacára a fevesztéstől csak fejeváltásig lefizetéssel menekülhetett. Rangját elveszték, közlegénnyé fokozták.

Erre a khinai támadásra a hunok minden oldalról való betöréssel feleltek. Sorra verik a khinai tábornokokat, úgyhogy a császár kénytelen visszahívni Li-kuangot. Kinevezi a határörvidék kormányzójának. A hunok repülő-tábornoknak nevezték és vakmerőségéért nagy tiszteleiben tartották. Ekkor történik, hogy a hunok még Liao-Szi tartományt is elpusztítják s három tartomány helyőrségét verik szét. A nagyobb veszedelmet Jen állam hártotta el, amelynek csapatai elől a hunok visszavonulnak. Ezalatt azonban egy másik hun csapat Jenbe tör be és sokezer embert rabszíjra fűzve indul haza felé. Ezt a csapatot Khina legjobb vezére, Vei-Csing utoléri és leveri 30.000 főnyi seregével. A krónikák ekkorról így írnak: „A foglyul ejtett hunok azt beszélték, hogy a sennyő és a hun királyok egészen

visszavonultak Khina határától. A tábornok erre hazakeresztelt csapatait, a mezei munkák elvégzésére. A résen álló hunok azonban betörték és óriási zsákmányukkal kardcsapás nélkül hazatértek.“

Khinában lassankint az a meggyőződés lesz úrrá, hogy: „a hunok birodalma nem legyőzhetetlen, csak féktelenkedő szomszéd, aki már nem tud, vagy nem mer erélyesen fellépni, ha pedig békét kötnek, nem tudja, vagy nem akarja ezt megtartani.“ Dacára a krónikák ezen megállapításának, azt látjuk, hogy a khinai csapatok nem merik megtámadni a hun portyázókat, s ha egy-egy kisebb ütközetet megnyernek, azt mindig nagy örömujjongással jegyzik föl. Elmondják a krónikák, hogy a hunok támadásai milyen nagy vagyoni és véráldozatokat kívántak s folytonosan hangoztatják, hogy most már a khinaiaknak is támadni kell. 127-ben a hunok újra betörték. A császár védekezési parancsot ad ki a határszéli bánoknak. Ezek közül az egyik, Vei-Csing, nem védekezik, hanem támadni kezd. Előre nyomul a Hoang-hó-ig, elfoglalja az Ordost s a Vei forrásáig nyomulva, óriási zsákmánnyal tér vissza Khinába. Sok ezer foglyot, egymillió-körüli lábasjószágot zsákmányolnak s a Hoang-Hó balparti területét elveszik a hunoktól. Ennek a bosszúló hadjáratnak következményeiben sorsdöntő hatása volt. Khinában rájöttek arra, hogy Hunort saját országában is meg lehet támadni. Azt is meglátták, hogy a hun birodalom nem tud védekezni, s a jobboldali hien király még arra sem volt képes, hogy az óriási zsákmánnyal csak lassan hazavonuló khinai sereget megzavarja. Si-hoang-ti óta ez volt az első nagy diadal a hunokon. A császár nagy jutalomban részesíti a győztes hadvezért. Történetészei megemlítik életrajzi adataiban, hogy a nagy hadvezér hun származású.

A HUN VILÁGBIRODALOM BOMLÁSA.

Kun-szin sennyő hosszú és gyöngye uralkodása után meghalt 126. elején. A trónöröklés körüli zavarok támadtak. Utóda fia, Udan lett, de ellene felázad Itisza, az elhunyt sennyő testvéröccse. Udan vesztes marad a testvérharcban s a khinai császárhoz menekül. Itisza, aki 114-ig uralkodik, ugyanazt a szerencsétlen politikát folytatja, amit elődei. Mindjárt trónralépése után 10.000 hun lovas betör Tai-ba, ősszel pedig Jemen-be. Megölik a kormányzókat és sokezer embert hurcolnak el. A következő évben Tai, Ting-szi-ang és Sang kerületekbe tör be 30.000—30.000 ember. Mindezek csak portyázások s még az se jutott eszökbe a hunoknak, hogy visszahódítsák elveszett tartományaikat.

Mikor Khina meglátja, hogy az új sennyő sem nagy koncepciójú ember, támadásra határozzák magukat, 124. tavaszán Vei-Csing 30.000 emberrel betör a hun birodalomba. Ugyanakkor két másik hadsereg fölé északra nyomul a hun földre. Vei-Csing eltanulta a hunok taktikáját, a villámgyors mozdulatokat. A jobboldali hien király védelmi állásba helyezkedett, s gondtalanul pihentette hadseregét azzal a tudattal, hogy a khinaiak csak napok múlva érkezhetnek oda. Vei-Csing

azonban még azon éjjel megérkezett s bekerítette a mit sem sejtő hunokat. A király keresztül töri az ostromzárt s elmenekül. Seregét összeroppantják a khinaiak s egymilliónál több lábasjóságot zsákmányolva, indulnak haza. Úgy látszik, hogy rábukkantak arra a szállásra, ahova az öregeket és a barmokat vitték a hunok. A győzelem hírére Khina rendes támadásba kezd. Vei-Csing utánozza a hunokat s portyázó csapatai végigszáguldanak a hun területeken. Hogy a hunok még erejőknél voltak, azt elárulja a kutfő, mikor leírja, hogy ugyanakkor egy hun csapat elfoglalja Tait, melynek még kormányzója is a harctéren marad s több ezer fogollyal tér vissza Hunorba.

123. tavaszán Vei-csing hat hadsereggel s 100.000 lovassal indul támadásra. A haditerv szerint teljesen össze kellett volna roppantsák Hunort, s a hat seregnek a sennyő székhelyén kellett volna találkoznia. A kutfők szerint az eredmény csekély, nagy áldozatokat követelt, úgyhogy Vei-csing pihenésre vonja vissza csapatait. Egy hónap múlva újra hadba száll, de az előőrs-csapatok és a jobbszárny megsemmisítő verekedést szenved, vezére, Csao-szin, a sennyő fogságába kerül. Ez az ember hun alkirály volt, aki csak néhány év előtt hódolt meg egész népével Khinának. A sennyő nem végezteti ki, újra királyi rangot ad neki, s mint a khinai viszonyokat jól ismerőnek, kikéri tanácsát a Khinával szembeni eljárásra. Csao-szin azt ajánlja, hogy a sennyő vonuljon el északra, a sivatagon keresztül hogy Hán seregeit odacsalhassa. A sivatagon való átkelés annyira kifárasztja majd a khinaiakat, hogy a hunok akár tilve foghatják el az egész hadsereget. A sennyő követi a tanácsot. Megparancsolja, hogy egyetlen

ember se maradjon a khinai fal környékén. A khinai kutfőknek ez az előadása nehezen érthető. A sennyő, bár ellene az egyenlő taktikájú behódolt hunokat dobják harcba, fényes győzelmet arat, úgyhogy a híres khinai hadvezért csak a császár kegyelme menti meg a haláltól, de így is lefokozzák. A sennyő visszavonulása tehát csak taktikai okokkal magyarázható. A khinaiak egyetlen eredményét Vei-csing hadvezér kisöccse, a császár 18 éves kegyence: Khi-ping vívta ki. Ez egy portyázó csapattal rajtaütött valamelyik hun tanyán s innen zsákmányolta el a marhaállományt és az ott lévő védtelenekből szerezte koponyazsákmányát. Ez a siker nem volt egyéb szerencsés kalandnál.

Most a kölcsönös portyázások egész sora következik. Khi-ping-et a császár portyázó vezérré nevezi ki s vezérlete alá adja az egész birodalomból összeválogatott legkiválóbb harcosokat. Ilyen csapattal nyomul be a hun területre 121. tavaszán. A hunok hátbatámadják, de a közelharcban a khinai csapat felülmarad. Nagy zsákmánnyal s az egész alkirályi család fogságba ejtésével tér vissza. Úgy látszik, hogy a hunok a Khinával való szomszédos területet kellő őrizet nélkül hagyták. Khi-ping ezt megtudva, a nyári hónapokban újra betör Hunorba. Ez a második hadjárat még nagyobb szerencsétlenséget hoz a hunokra. Országrészek pusztulnak el s a meglepett szállások egész népe kerül fogságba, akiket Khinába hurcolnak. A sennyő nagyon megragudott a két királyra, akiknek gondatlanságból ilyen veszteséget szenvedtek a khinaiaktól. A két király megijed, s elhatározza, hogy a sennyő haragja elől népestől együtt Khinába menekül. A gondolat Hunsza királyé volt, a másik király Hiutó, csak beleegyezett. Hamaro-

san meg is bánja árulását s visszaindul országába. Hunsza azonban rajtaüt, megöli, feleségét és fiait foglyul ejti, népét pedig a magáéval egyesíti. A két király egyesített népe így 40.000 főre ment. Ennek elvesztése pedig nagy csapás volt Hunorra. A meghódolt Hunsza a császártól fejedelmi címet és nagy birtokot kap. Hogy mi történt vele tovább, nem jegyzik föl a kutfők, csak annyit említenek, hogy később megbánva árulását, visszatér a sennyő hűségére, de már akkor késő volt. A megölt Hiutó király rabságba esett utódai a császári udvarba kerülnek, s kiválóságukkal fényes állásokba jutnak. A nagyobbik testvér fia Kim-dsit-ki, a császár személye körüli miniszter lesz és marad egész életén át. De Groot azt írja ez eseményről:

„A legjobb khinai kutforrásokból tanuljuk meg tehát, hogy az akkori Khinában a hunokat egyáltalában nem tartották műveletlen, megvetésre méltó barbároknak, sőt ellenkezőleg, gyakran a császár teljes bizalmát élvezve, magas méltóságokat és állásokat töltöttek be, továbbá, hogy egész hun törzseken és népeken kívül hun nemes családok is letelepedtek és polgárjogot nyertek Khinában.“

121-ben Hó-Khi-ping nyugaton támadja meg a hunokat, de kemény vereséget szenved. Ezeknek a mozgalmas időknek az eseményei, akárhogy is nézzük. Khina javát szolgálták. Nemcsak a Hoanghó északi partjáról és Ordosból, hanem még a sivatag oázisából is elfűzik, vagy Khinába telepítik a hunokat. A behódolt és elfogott hunságból szervezik meg aztán kitérő határőrző katonaságukat. A hunok mintha csak játék volna, portyázást portyázással fizetnek, s észre sem

veszik, hogy fordult a kocka s most már nem ők, hanem Khina a támadó fél.

Khina haditanácsa elhatározta, hogy a sivatagon keresztülhatolva saját székhelyén keresi fel a sennyőt. 119-ben kerül erre a sor s ez az év lesz a keleti hun birodalom leggyászosabb esztendeje. Azt írják a khinai kutfők hogy: „a sennyő és a hunok megvannak győződve, hogy hadseregünk nem tud átkelni a sivatagon. Ezért vesznek minket olyan félvállról, küldjünk tehát egy nagyobb hadsereget, s akkor elérjük kívánt célunkat.“ Két hadsereget indítanak Vei-csing és Hó-khi-ping vezérlete alatt 50-50.000 lovas és néhány százezer gyalogos meg szekeres katonával. Ezen kívül megszámlálhatatlan szabad csapatokat, akik önként vállalkoztak a hadjáratban való részvételre. A források azt mondják, hogy „ilyen nagy sereget az ősidőktől fogva nem állított ki Khina. Csak vezetőklő 140.000 volt, nem számítva bele a teherhordó lovakat és a hadiszekerek lovait.“ Elfogott hunoktól megtudja a hadsereg, hogy a sennyő kelet felé vonult el. Mecsínálják a haditervet, hogy átkarolhassák a sennyő derékhadát. A sennyő, a szállásokra küldve a nem harcos elemet, válogatott csapattal várta a sivatag szélén az ellenséget. Vei-csing átkel a Góbin. A sivatag északi szélén találkozik a két hadsereg. Rettenetes harc fejlődik. Napnyugta felé homokvihár támad, mely elvakítja a viharral szemben harcoló hunokat. Vei-csing most előreküldi jobb és balszárnyát, hogy átkarolhassa a hunokat. A sennyő, mikor észreveszi a khinaiak átkaroló szándékát, s látja a khinaiak tulnyomó számát, meg azt, hogy az egész khinai hadsereg friss, igyekezik biztonságáról gondoskodni. Valószínű, hogy megsebesült, mert a kutfők szerint egy

„hat ösvértől vont szekéren átvágja magát az átkaroló khinai csapaton s elmenekül északnyugatra.“ A sennyő elmenekülése után tovább folyik a harc, de mikor az a hír terjed el, hogy a sennyő elesett, a hunok visszavonulnak s a jobboldali koke király átveszi a parancsnokságot.

A khinai sereg tehát nem érte el célját, mert sem a sennyőt nem tudta elfogni, sem seregére nem tudott döntő vereséget mérni. Egy khinai csapat megtalálta a hunok gabonaraktárát, s miután azt felperzselte, visszafelé vonult.

Nem tudjuk megérteni, a sennyő eljárását. A khinai hadsereg kimerülésére építi egész haditervét, nem visz magával elegendő számú hadsereget és elmenekül a harctérről. Ha gondosabban jár el, Vei-csing hadserege nemcsak kudarccal vonul vissza, hanem teljesen megsemmisül.

A másik sereg szerencsésebb volt. Hó-khi-ping hadi célja a sennyő székhelyének felkeresése. A baloldali hien királyllyal kerül szembe s véres csatában megveri. A kutfők azt mondják, hogy ez volt a hunok legvéresebb vesztesége, mert a khinai sereg 70.000 fejet és foglyot zsákmányolt. Hó-khi-ping előtt ezzel a győzelemmel megnyílt az út a hun birodalom szívébe. Urga környékén ismét legyőz egy hun csapatot.

A krónikák oda vannak a dicsekedéstől s a sennyő rengeteg veszteségét sorolják föl. A sorok közül azonban nagyon furcsa dolgokat lehet kiolvasni. A határkapuk feltűgyelői Hó-khi-ping kivonulásakor 140.000 vezetőklő lovat számláltak, az igás és szekereszlovakon kívül, visszatéréskor pedig mindent összevéve csak 30.000 ló került haza. Így a lóban való veszteséget 270.000-ben állapítják

meg. Kiemeli a krónika, hogy Hánban a lovak a harc-képtelenségig megfogyatkoztak. Hán borzasztó csapást mért Hunra, de ő maga is alig pótolható veszteségeket szenvedett. A hadjáratnak mindenesetre meg volt az a következménye, hogy a hunok elvonultak a sivatagból.

A háború után a sennyő követséget küld a khinai udvarba, békeajánlással. Khina azt hitte, hogy behódoló követség. Csalódása nagy lehetett, mert a követeket visszatartja s ezek helyett ő küld khinai követséget, amely a sennyőt a meghódolásra szólítja fel. A sennyő haragba jön s a követséget lecsukolja. Hun tehát, bár meggyöngült, még mindig elég erősnek érezte magát arra, hogy meg ne hódoljon. Khina pedig nagy tanácskozást tart, amelynek eredményéről a krónikák azt jegyzik föl, hogy Han nem elég erős újabb támadó fellépésre, ezért más utakat kell keresni a hun birodalom végleges összetörésére.

A császár magához hivatja most Csan-Kien-t, a turkesztáni utazót. Ez jelenti a császárnak az ottani állapotokat s azt ajánlja, hogy nyerjék meg Hunor ellen a tőle nyugatra lévő összes országokat. Ha ezek aztán nyugatról ők meg keletről rá törnek, könnyű lesz elbánni velük. A terv nagy koncepcióju, mert egész Közép-Ázsiát be akarja vonni a khinai birodalom hatáskörébe, hogy így Hunort megsemmisíthesse. A császár elfogadja a tervet. Csang-Kient teljhatalmu követnek küldi 300 emberrel és nagy ajándékokkal. Kisérői között nagy számú segédkövet volt, azzal a céllal, hogy ezek a közép-ázsiai apró királyokhoz és törzsekhez menjenek külön követségbe.

Khien megérkezett Oszunba, s közölte, hogy a

császár visszaajánlja nekik a Khina nyugati oldalán fekvő régi hazájuk területét, melyet a hunoktól visszavettek, egyúttal főjárnál egy császári hercegnőt feleségül. A ravasz terv nem sikerült. Az öreg király bizonyára még emlékezett, hogy a visszakinált régi haza milyen veszedelmes közelében volt Hännak. És arra is, hogy milyen tragikus módon veszítették el azt. Khien ezalatt szétküldötte alköveit a turkesztáni országokba. Ezeknek utasítása nemcsak a barátság megszerzése volt, hanem az is, hogy megfigyeljék az egyes országok nagyságát és erejét. Tehát kémvizsgálatot teljesítettek. Csang-Kien főcélját nem érte el. Valószínű, hogy az oszuni király egyszerűleg hazaküldötte. Otthon az uralkodó elég jól fogadta. Ugy látszik, a történetek előadásában nagyon ügyes volt. Az tagadhatatlan, hogy mint régi ősmertő, mindenütt szívesen fogadták, s ha nem is sikerült most a hunok elleni szövetkezést megteremteni, ettől fogva Khina ezekkel az országokkal állandó összeköttetésben maradt s befolyásával lassankint izolálta őket a hunoktól.

A hunok 119. után megszüntették portyázásaikat. 114-ben meghalt Itisza sennyő s utóda fia, Oui más olvasással Ojong lett. A meghalt sennyő úgy látszik, nem volt jó hadvezér. Előrelátás és erély nem voltak tulajdonai, s alatta kezd Bátor nagy birodalma szertehullani. Ojong alatt Khina másfelé lévén elfoglalva, nyugton hagyja a hunokat. Az óvatos krónikákból nehéz kihámozni a valóságot. Azt látjuk hogy 112-ben a kiongok föllázadnak s a hunokat betörésre bírják. A hunok tehát újra megjelennek a Hoanghónál. Kisé megkéshettek, mert időközben Khina leverte a lázadást s diadalmas hadseregét a hunok ellen küldi. A hunok

azonban olyan gyorsan elvonultak zsákmányukkal hogy a khinai csapatok nem tudták megtalálni.

Ez a hír annyira elkapta a császárt, hogy 110 telén elhatározta egy nagy tüntető felvonulás rendezését a hunok ellen. A hunok megtudták a tervet, visszahúzódtak. A császár harci diadalokat nem aratva, legálább diplomáciai sikert kívánt. Követet küldött hát a sennyőhöz, melyben megizente, hogy hadaival várja, jöjjön megmérkőzni, vagy hódolni, ha még el nem fogyott a tettereje. A fennhéjázó és sértően lealázó izeneten a sennyő annyira felháborodott, hogy a követeket ki akarta végeztetni. Nagy önuralomra és belátásra vall, hogy megelégedett száműzetésükkel. Az ő ideje még nem jött el. Gyógyíttatta nemzete sebeit s készült az új háborúra. Khina, a sennyő erélyes fellépésén megrökönyödik s új, ügyesebb követet küld a sennyőhöz, aki békés hangokat penget. Kétszínűség volt az egész, mert 108-ban hatalmas hadsereggel újra a hunok ellen támad s elfoglalja a birodalomnak azt a részét, ahol a hunok és khiongók birtoka határos volt egymással. Ezenkívül újra fölveszi az érintkezést Nagy-Aszival és Toharával, az oszun királynak pedig elküldi a régen ígért hercegnő feleséget. Szóval mindent elkövet, hogy Hunor és a tőle nyugatra fekvő országok között egyenetlenséget keltsen. Ojong sennyő úgy látszik, ügyes ember volt. Mikor megtudta, hogy az öreg oszuni Kun bégnek Khina feleséget küldött, ő is küldött neki egy hun leányt. Ebből az öreg király baloldali, tehát első felséget csinált, a khinai hercegnőt pedig, öregségére hivatkozva, egyik unokájának adta feleségül. A császárt diplomáciai sikerei még jobban elkapatták. A sennyőhöz egy alacsony származású embert küld követül, de ez

visszaküldi, s megüzeni, hogy ha nem küldenek régi szokás szerint előkelő követet, nem fog szóba állani s akkor ne számítsanak arra, hogy a már megígért találkozás a császárral megtörténhessék. A ravasz Khina hódoló látogatásra várta a sennyőt. Ez pedig, csak mint egyenrangú fél volt hajlandó a találkozásra és tárgyalásra. A sennyő az izenettel egyik legelőkelőbb emberét küldi a császári udvarba, aki ott 107 őszén meghal. A sennyő úgy értesült, hogy követét megölték, ezért megtorló hadai benyomulnak Khinába. Ojong sennyő megőrzi uralkodói méltóságát s úgy látszik, a diplomáciához is ért. Nem rövidlátó s népét előkészíti az elkerülhetetlennek látszó leszámolásra. Terveit nem valósíthatta meg, korán elhalt. Utóda fia, Oszuli, még nagyon fiatal volt.

Alig értesült Khina a trónváltásról, két követséget küld Hunorba. Egyiket a sennyőhöz: üdvözölni, másikat a jobboldali hienkirályhoz: részvétét kifejezni: hogy jogai dacára nem ő lett a sennyő. Ezzel a krónikák bevallása szerint egyenetlenséget akart szítani a már ugyis eléggé szétszakgatott Hunorban. A terv nem sikerült. Az előző sennyő által felújított határvidéki ellenőrző szolgálat mind a két követséget letartóztatta s a sennyőhöz vitte. Mikor Khina látta, hogy keletről nem boldogul Hunorral, arra határozta magát, hogy elfoglalja a tőle nyugatra lévő országokat s így bekerít. Ürtügyet keresve beléjük köt (ürtügyül a táltoslovak adásának megtagadása szolgált.) Négy évi, nagy áldozatokkal járó hadjárat után, Tavant és a szomszédos országokat Khina fennhatósága alá helyezte. 101-től kezdődik Khina turkesztáni uralma.

Hunort ezalatt sok csapás érte. 104-ben olyan

nagy tél tör rájuk, hogy marhaállományuk nagyobb része elpusztul. 102-ben Oszuli is meghalt. A külfökből közeláll a gyanú, hogy Hán ölette meg. Előbb is tett ilyen kísérletet az egyik hun királlyal, aki ezt följajánlja s egyuttal Khina előtti meghódolását is kilátásba helyezi. Erre a meghódolásra el is indul 20.000-nyi hadával, de szándékát fölfedezték s a sennyő hadai bekerítették. Ugyanez a sors érte az eléje küldött khinai hadsereget is, melyet a hunok elfogtak. A sennyő emiatt a következő év kora tavaszán támadást indít Khina ellen. Személyesen vezeti hadseregét, útközben azonban meghal s mivel fia még csak kisgyerek volt, nagybátyját, Hu-li-hó-t tették meg sennyőnek.

Khina fellélegzett s csak attól félt, hogy az új sennyő folytatni fogja elődje politikáját. Hogy ennek elejét vehessék, a sennyő halála után két tábornokot küldöttek ki a határörvidék erődítésének rendezésére, egy másikat pedig azzal bíztak meg, hogy a határörvidéki területeket újra népesítse be. A negyedik tábornokot a Góbi oázisaiba küldötték, hogy ott erődítéseket csináljon.

A hunok válasza még ugyanazon év őszén oly nagyszabású betörés, amelyen elpusztítják a határörvidékre küldött csapatokat és telepéseket, valamint az összes erődítési munkálatokat. Az egyik portyázó hun csapatot visszavonulásakor Ven tábornok meglepi s megfosztja zsákmányától. Hogy a hunok nagyobb hadjáratra készültek, az bizonyítja, hogy télire is ott maradtak és több várát ostrom alá vettek. Az ostrom alatt a sennyő megbetegedik s másfélévi uralkodás után meghal. Valószínű, hogy a khinaiak megmérgezték.

A sennyő-családban ismételen látunk ilyen hir-

telen és fiatalon való halálesetét. A források rendszeren azt írják, hogy a sennyő megbetegedett, meghalt. Ha betegség okozta ezeket a haláleseteket, akkor valami súlyos öröklött bajra gondolhatunk. De, mert mindig csak az erélyes és tehetséges „uralkodók pusztulnak el ilyen hirtelen“, nem gondolhatunk másra, mint a Khinában közönséges és szokásos elmérgezésre. Az is feltűnő, hogy a khinai követeket a sennyők egymásután visszatartják és száműzik. Ennek oka csak az lehet, hogy a hunok rájöttek arra, hogy a khinai követek tulajdonképpen kémek s ezért bántak így velük.

Az új sennyő Cu-the-hó lett, a meghalt sennyő öccse. (101-96.) Megváltoztatta elődei politikáját, hazabocsájtotta mindazokat a követeket, akik a hunoknál internálva voltak. Ezután ajándékokkal békés szándékú követeket küld Khinába. Khina adónak vette s a válaszköveiség a sennyőt azzal a szertartással üdvözölte, amely a meghódolt fejedelmeknek járt. A sennyő nem fogadta el a követséget, sőt intézkedett, hogy hazamenjenek. Ekkor kirobban egy összeesküvés. A Hunorban élő hadifoglyok ugyanis összeesküvést szöttek a hunok föllázítására. A fogolytábor feje, Vei-Lü, egy khinában fölnevelkedett hun ember. Egy khinai internált követ, Jü-sang titokban azt ajánlotta a khinai követségnek, hogy a nagyhalalmú Vei-Lüt, ha akarják, lenyílaztatja. A követség emiatt halogatta elindulását. Közben a sennyő vadászatra ment s otthon csak felesége és a kiskoruak maradtak, néhány felnőttel. Az összeesküvők ekkor 70 társukkal nekifogtak tervük kiviteléhez s rajtaütöttek a sennyő udvarán. A kiskoruak s az ottlévő néhány ember fegyvert ragadtak s leverték az összeesküvőket. Vezértiket Jü-sangot élve fogták el. A

hazahívott sennyőtől a nemesek tanácsa a követek kivégzését követeli. A követség vezetője Szu-vu, valószínű nem volt ludas és a szégyen miatt tört szúr magába.

A kutfók azt írják, hogy a hun orvosok meggyógyították. Le is írják a gyógyítási módot: „A hun orvos gödröt ás a földbe és izzó parazsat rak bele, azután Szu-vut hasrafektette a gödör fölé s elkezdte taposni a hátát. Fél napba került, amíg a már nem is lélekző követ magához tért. Azután visszavitték szállására.“ A harcias nép mindig ért a sebek gyógyításához. A hunoknál, amint több példából látjuk, a harctéri sebesülteket a serdülő fiúk szedték föl s vitték az ápolóhelyre. A parázzsal megtöltött gödör valószínű, hogy a seb fertőtlenítő kiégetését szolgálta, a háton való taposás pedig kenés (masszázs) volt, a vérkeringés megindítására. Európában a harctéri sebesültek ápolása csak a legújabb időben lett általános. Csak pár száz évvel ezelőtt is otthagyták őket a harctéren, gondozatlanul. A sennyő a becsületes Szuvut szeretne volna pártjára nyerni, de az megmarad hűségén s ezért száműzetésbe küldik a Bajkál-tó vidékére.

99-ben Khina minden erejét összeszedve három hadserget indít Hunor ellen, hogy erőszakkal meghódításra kényszerítse. Az eredmény az, hogy két hadserge elpusztul s Hán elveszíti legkiválóbb hadvezérét. Az első hadserget, a hunok bekerítik s csak hirmondó menekül meg belőle. A második nem engedi magát becsalni a pusztába, s eredmény nélkül tér vissza. A harmadik hadat Li-Ling vezette, a repülőtábornok unokája. A krónikákban megörökített emléke igazi hősköltevény. A császár felhívására azt mondja, hogy neki

lovakra nincs szüksége, csak 5000 válogatott gyalogos ijjász és lándzsás katonára. Ezekkel ő keresztül vonul a sennyő táborán. Mindjárt a sivatagba vonuláskor bekerítik csapatát a hun lovasok. A válogatott ijjászcsapat elől azonban a hunok visszavonulnak. Úgy látszik, hogy a hunok geruilla harcot folytatnak a kitudó lövészek ellen, akiknek számát megtizedelik, úgyhogy harci kedvök elvész. Ekkor Li-ling így szól: „Harci kedvetek a dob pergésére sem jön meg. Bizonyára asszonyok vannak a csapatban.“ Erre átkuttatta a szekereket s az azokban talált asszonyokat és gyermekeket előhurcoltatva, kardélre hányatta. Azután seregével egy nádasba menekül, amit a hunok rájuk gyujtottak. Ellentűz gyujtásával megmenekül a tűzhaláltól s egy völgy szorosba huzódik. A hunok körülveszik, s mivel nyílvesszeik már elfogytak, kénytelenek megadni magukat. Néhány menekült megjelenti a dolgot a császárnak, aki feldühödik, egész családját kiirtatja. Sze-ma-csien, a híres történetíró, (a Si-ki írója) védelmébe veszi, de az uralkodó haragja olyan nagy, hogy még kedves tudósát is megcsonkíttatja. Li-ling hadjárata hadvezéri lángészre vall s egyike a hadtörténelem legnagyobb teljesítményének. Hun származású volt, s elsőnek bizonyítja be, hogy kitudóan képzett ijjász katonaság, messzebbhordó, erősebb nyílaival veszedelmesebb, mint a könnyű lovasíjjász hadsereg. Az elfogott Li-linget a sennyő szokott lovagiasságával fogadja. Mikor ez megtudja, hogy családja kiirtását a szintén hun fogságba került Li-Szü hazug rágalmai okozták, megöleti. Az anya-sennyő kedvence volt ez a Li-Szü. Ezért meg akarja öletni Li-linget, de a sennyő elbuj-

latja északon s csak akkor kerül vissza, mikor az öreg nagyasszony meghalt.

A 99. esztendő szintén szomorú volt. Kaihó királya egész népével átpártol Khinához, ahol hűbéres fejedelmi címet kap s mint ilyen, küldik el Turkesztánba, hogy azt meghódítsa. A régi khinai politika, hunt küldenek a hun ellen. A hódításból azonban ez alkalommal semmi sem lett, mert a sennyő segédcapatai leverték a khinai hadsereget.

Khina ezekből meglátta, hogy Hunor új erőre kapott. Óriási hadi készüléttel négy hadsereget szerel föl, 120.000 lovas és ugyanannyi gyalogos csapattal. Ezenkívül még 10.000 válogatott ijjász is volt a hadseregben. A sennyő sátorvárosait északra küldi, azután 100.000 lovassal az Ungó folyó partján rácsap a khinai seregre. 10 napos csata következik. A kútfő csak annyit mond, hogy a khinai hadak nem értek el sikert. A megcsönkített Sze-ma-csien úgy látszik megtanulta, hogy nem jó a császárnak kellemetlenségeket mondani. Minden jel arra mutat, hogy a khinai hadsereg súlyos vereséget szenvedett, mely dacára ennek Khinára nagy sikert jelentett, mert seregei keresztül mentek a sivatagon s egészen Urgáig nyomultak. A hunok félelmetes hire lassan elenyészik, Khina pedig, vereségei dacára, bizakodóvá lesz. Mielőtt a hun ellentámadás bekövetkezhetett volna, megint megisméltődött az az eset, hogy a sennyő fiatalon meghalt. Halála előtt idősebbik fiát akarta trónörökösül. Ez nem volt kéznél s beteg is volt, ezért az országnagyok kisebbik fiát tették meg uralkodónak. Ez azonban magához hívatta bátyját s minden mentegetőzése dacára kényszerítette a sennyőség elfogadására. Azt mondotta, ha mégis úgy lenne, hogy

váratlanul meghalnál, akkor majd nekem engeded át a trónt. Ez a nemes vetélkedés megkapó és vigasztaló vonás. De ebből az ígéretből Hunorra sok csapás hárult. (A sennyő ugyanis hamarosan elpusztul s ígérete dacára nem öccsét, hanem fiát tette meg örökösül.)

Hat évig nyugalom van a két ország között. A sennyő rendet tart országában és csendesesen készül egy nagyobb hadjáratra. Ennek bevezetésül, valószínű a helyzet kitapasztalására, 91-ben nagyobb hun csapatot küld portyázásra. A khinai évkönyvek azt jegyzik föl, hogy ezek a hunok a nagy fal kapuinál összekötött lábú lovakat állítottak föl s aztán gyors vágatásban elvonulva, így kiabáltak: Csin-i emberek, kérünk, adjátok nekünk lovaitokat. A babonás khinaiak ezt nagyon rossz jelnek vették. Jós jelekhez folyamodnak, amelyekből megállapítják, hogy a hunok biztos vereséget szenvednek, ha északon támadják meg őket. A jóslat a győzelem helyére a Hu hegyet, vezérül pedig Dsi szu tábornokot jelöli meg. Ahogy látjuk, miszticizmussal csinálnak sztratégiát, így természetes, hogy szégyenteljes vereség éri őket. Ekkor meg azzal állnak elé, hogy a varázslók — Vu — rontották meg a hadsereget. Erre aztán üldözni kezdik a varázslással foglalkozókat s lefrhatatlan kegyetlenséggel pusztítanak ki egész családokat. Még a legelőkelőbbek, a miniszterek, sőt maga a trónörökös is egész családjával az üldözés áldozatául esik. A hunok ellen erre a nagyszabású háborúra 200.000-nyi hadi néppel, 3 hadsereggel indulnak meg, hogy végre valahára összeroppantsák. A hunok megint visszavonulnak. Forrásunk azt mondja, hogy a sokkal erősebb khinai ijjászok miatt.

Hogy a hunok nem alkalmaztak éppen olyan erőt s

ijjakat mint a khinaiak, annak egyszerű magyarázata az, hogy lóhátról ezekkel a hosszú ijakkal nem lehet lőni. Különösnek látszhatik az is, hogy a hunok egész országrészeket védtelenül hagynak. Ezt könnyen tehetik, nem voltak épített városaik, szekérházaikat pedig könnyen elvihették s a vagyonukat képező marhaállományt könnyen elhajthatták. Rájuk nézve a betörő ellenség csak akkor jelentett veszedelmet, ha véletlenül rábukkant a szekérvárosokra.

A sennyő hadaival az Orkhon folyó vidékén állott föl, a másik csapata pedig az Urgától keletre fekvő Tohán hegységet szállotta meg, mert a khinai hadsereg szokott útján a mai Urga felé közeledett. A hun sereg tehát két tűz közé akarta szorítani a khinaiakat. A sennyő kémlelő előcsapatát a khinai behódolt hunokból álló, portyázó haderő meglepi s széjjelszórja. A khinai hadsereg főparancsnoka Li-kuang-li, ekkor értesül arról, hogy otthon családját a Vu varázslatban való részvétel gyanúja miatt bebörtönözték. Azt gondolta, hogy ha nagy eredményeket mutat föl, megmentheti családját. Ezért vakmerőn nyomul északnak a folyton visszavonuló hunok után. Közben alvezére 20.000 főnyi csapata vereséget szenved, de ő a visszavonulás helyett csak tovább nyomul északra. Ekkor vezérkara egy része összeesküszik ellene, ami idejében kiderül. A fővezér a lázadókat lefejeztetve elrendeli a visszavonulást. Ugy látszik, hogy a hunok tervszerűleg szorították visszafelé, mert a Jen-dsen hegységénél a sennyő főserege várta őket. Egy olyan hadifogást alkalmaznak itt, amelyet először látunk a hadtörténelemben. A sennyő éjszaka mély árkot ásat a khinai sereg frontja elé, aztán hirtelen rajtatűtéssel hátbatámadja a khinai csapatokat s bele-

szorítja az árkokba. Erre olyan pánik tör ki, hogy a khinai hadsereg teljes vereséget szenved s Li-kuang-li megadja magát.

Ő volt a legnagyobb khinai hadvezér, igazi legendás nemzeti hős, akinek, mikor hazáját a legnagyobb hősiességgel szolgálja, egész nemzetségét kiirtatja a császár. A sennyő ebben a gyászos lealázottságában baráti kezet nyújt neki. Nem csoda, ha a hunokhoz pártol. Az események folyamán láttuk, hogy a hunok között egész csomó nagyműveltségű, előkelő khinai élt és jól találta magát. Bizonyára, ha olyan durva barbárok lettek volna, ez nem történhetik meg.

Ez volt a khinai fősereg sorsa.

A második hadserget a hunok szintén maguk után akarták csalni, de ez óvatosabb volt s visszavonult. A hunok utána eredve egész a nagy falig üldözték, óriási veszteségeket okozva. A harmadik hadserget Ma-thung vezette. Előle is visszavonultak a hunok, de a khinai hadsereg nem követte őket, hanem hazafelé indult. Ez a hadsereg attól félt, hogy a kis Kuszu királya útjokat állja. Hogy ez meg ne történhessék, hirtelen megrohanták s meghódították. Ez volt a nagy háború egyetlen eredménye, amely semmi esetre sem ér föl a főhadsereg és a legkiválóbb hadvezér végleges elvesztésével.

Forrásunk azt mondja, hogy Vu császár nagyon megbánta ezeket a távolban folytatott háborukat. Amint már fönnebb említettük, varázslatoknak tudta be vereségét. A minisztertanács a régi recept szerint azt akarta, hogy a sikertelen háború után diplomáciailag lépjenek föl és szítsanak egyenlenséget Hunorban. A császár azonban kiábrándult. A most lefolyt események, melybe

birodalma minden erejét belevitte, megmutatták, hogy Hunort fegyverrel nem tudják meghódításra kényszeríteni. Pedig előtte soha Khina nem ért el olyan eredményeket a hunokkal szemben, mint ő. 2000 éves harcaikban elszedték ugyan a hunok szomszédos területeit s százait olvasztották magukba a hun törzseknek, de sohasem sikerült Hunor szívébe behatolni. Most ez megtörtént, de a kívánt célt így sem érték el.

A minisztertanács vitájából érdekesen domborodik ki az a dilemma, hogy a hunok elleni harcra tengersokló kellene. Ha lovat nevelnek, nem tudnak élelmet természeteni. Ha meg élelmet természetnek, nem tudnak lovat nevelni. A védőfalak pedig a hunok előtt nem képeznek akadályt. Fegyver helyett tehát követségekkel folyt tovább a hunok elleni háború.

89-ben a sennyő levelet küld a császárhoz és követeli a régi adót. Holokkó sennyő úgy látszik, újra erősebbnek érezte magát Khinánál. A khinai követ együtt utazik vissza a sennyő követségével. A sennyő előtt igazi szócsatát vivnak a jogról és kötelességről s ekközben a követ sértőleg nyilatkozik Bátor sennyőről. Holokkó megharagudott s a követséget három esztendeig nem eresztette haza. A khinai diplomácia azonban célt ért. A khinából Hunorba került előkelők, a töménytelen hadifogoly, a khinai császárlány feleség és a kétszínű Vei-lü, meghonosították a khinai babonákat s a sennyő udvarában az asszonyok befolyása kerekedett felül. A khinai származású anyafeleség megöleti a sennyő tehetőséges öccsét, mert a sennyő ezt szemelte ki trónörökösnek a khinai nő fia helyett. Erre a sennyő többi fia megtagadja a sennyő udvarában való megjelenését.

Ebben a válságos időben a sennyő csodálatos-

képpen megbetegedik s csak éppen annyi ideje van, hogy az országnagyokkal közölje azt az akaratát, hogy öccsét, a Kokle királyt tegyék meg sennyőnek, kiskorú fia helyett. Halálát a két khinai — az anyacsászárné és Vei-lü — eltitkolták s a nemes urakkal véreskút iván, mégis a sennyő fiát tették meg királynak, aki Ojente néven lett sennyő. Helyette a nagyasszony és Vei-lü uralkodik. Két jogos trónjelöltet ütöttek el a tróntól, akik elszakadtak a birodalomtól. Kicsi hijja, hogy meg nem hódoltak Khina előtt.

A birodalomban egyre nő az elégedetlenség. Vei-lü most az ősi hun szokásokat is meg akarja változtatni. Elkezd kutakat ásatni, falakat és erődítéseket építtetni, gabonaraktárakat készíttetni s mindezeknek a védelmét a köztük élő nagyszámú csin-i (khinai) emberekre bizza. A khinainak az volt ezzel a célja, hogy helyhez kösse a hunokat s ezzel megfossa őket leghatalmasabb védőeszközüktől. Közben 82-ben hazaeresztik a khinai követeket. Ez évben elpusztul Vei-lü, s talán a nagyasszony is, mert a háborús párt kerekedik fölül.

A sennyő kikémlteteti Khina határtartományait. Mindentütt gyöngé és kevés helyőrséget talál. Elhatározza, hogy betör Khinába. Tervét elárulják s a meghódolt hun csapatokat összevonva, megverik a 4000 emberből álló portyázó csapatot. 78-ban új betörést rendeznek, a sennyő pedig a nagy fal mentében nagy vadászatot tart. Ezek a nagy vadászatok rendszeren vagy hadgyakorlatok voltak, vagy egy nagyobb szabású háború leplezői. Most is így történt. A vadászó sereg hirtelen áttört a falon s megrohanta a határszéli tartományokat. A jelöltüzek azonban — így írják a kútfők — most jól

működtek, mindenki a megerősített helyekre vonult s így a hunoknak nagyon kevés zsákmányuk akadt.

A birodalom romlásának szomorú jelével találkoztunk ekkor. A sennyőket mindig a birodalom keleti részén temették el. Ezek a temetőhelyek szentséget képeztek a hunok szemében. Sokan megkockáztatták azt a téves nézetet, hogy a nomád népek ilyen temetőhelye pótolja a nomádoknál a haza fogalmát. A nomád-turániaknak, éppen úgy meg van hazája, mint a letelepedetteknek. Az ők nomádkodása csak szűk keretek között lefolyó szálláscsere, melyet állataik miatt kénytelenek megtenni. A sennyők temetőhelyét az ott lakó ó-huánok, a khinaiak biztatására, kirabolták. A hunok ezért fenyítő hadjáratot vittek ellenük s levették őket. Ugyanekkor egy khinai megfigyelő vagy segítő hadsereg is északnak vonul, s a hunok által megszállított óhuanokra dobva magát, áruló módon a menekülők nagy részét levágja.

Bátor nagy birodalmából tehát a turkesztáni államok után a keleti részek is leszakadnak. Talán Ószun az egyetlen, amely, bár legelsőnek szakadt el a nagy hun birodalomtól, mindvégig barátságos viszonyban élt vele. Khina szerette volna ezt a barátságot megsemmisíteni. Úgy látszik, hogy a hunok székhelyüket nyugatabbra akarták áttenni. Ha a khinaiak nincsenek, ez mindenesetre barátságos úton is megtörténhetik. A khinai intrika azonban megakadályozta. Megint egymásra uszítja őket, a khinai követek és hercegnők felhasználásával. A kitört háborúban a hunok elfoglalják Akszut és Kucsát, sőt Kuszuban is megvetik a lábukat. Ezzel elvágják Khina útját Turkesztán felé. Khina kénytelen volt újra fegyverhez nyúlni. 72-ben őt hadserget

indítanak útnak, több mint 200.000 emberrel. A hunok szokás szerint elküldötték északra a nem harcos elemeket. Ők maguk pedig, folytonos visszavonulásokkal csalták, fogyasztották tovább az ellenséget. Az őt nagy hadsereg, amelynek feladata lett volna Hunor összeroppantása, minden eredmény nélkül tért haza.

A khinaiakkal egyidőben Ószun is betört Hunorba. Itt ráakadt a hunok egyik nagy szállására s minden harc nélkül nagymennyiségű foglyot és óriási állatszámányt ejt. A nagy összefogás tehát nem sikerült. Úgy látszik, Vu császárnak igaza volt, Khina is kimerült. Elpusztultak kiváló hadvezérei, mert az utolsó harcokban szerepeltek, mind tehetetlennek bizonyultak. Ami kis sikerük van, azt a harcba vetett, meghódolt hun népeknek köszönhetik. Olyannak látszik ez az idő, hogy ha Hunort nem dúlták volna belviszályok s erőteljes sennyői lettek volna, könnyen leszámolhat Khinával.

Ismételten láttuk azt is, hogy a hun csapatokat és szállásokat meglepték. Ez csak úgy történhetett, hogy a földérítőszolgálatot elhanyagolták, az ellenséges kémkedést pedig lehetővé tették. Az is lehet, hogy ősi harcmódon a khinaiak hatására változtattak. A kut fők kénytelenek bevallani a khinai hadi vállalatok sikertelenségét. De ugyanakkor a hunok tönkremenéséről beszélnek. „Ószun támadását a sennyő még ugyanazon télen meg akarja bosszulni, de a nagy tél miatt hadserege nagy része megfagy.“ Ezt nehéz elhinni. A hun fajta edzettebb volt ennél. Egy másik tudósítás arról emlékezik meg, hogy három ország Ószun, Óhuán és Tingling fogtak össze a hunok ellen s azok közös támadása okozta Hunor veszteségét, amit a nagy tél miatt támadt éhség aztán még megszorított. Az igazi

gyöngülést azonban inkább az elszakadtak okozhatták.

Ojente sennyő 68-ban halt meg s utódja öccse Hilikuankó lett. Ojente uralkodása attól fogva, hogy fölszabadult a nagyasszony és Vei-lü hatása alól, ha nem is volt a hunok történetének dicső korszaka, mégis eredményes, mert az óriási veszedelmek között is sikerült fönn tartani nemzete hatalmát. A hunok nyugatra való terjeszkedést is ő kezdi meg.

Az új sennyő uralkodását megint asszonyi intrika zavarja. Hun szokás szerint feleségül veszi elhunyt bátyja özvegyét, aki addig a nagyasszony volt. Ő azonban eddigi első feleségét teszi meg nagyasszonnyá. Erre az öreg volt nagyasszony bosszút esküszik.

A sennyő, arról értesülve, hogy a khinai határőrséget elhanyagolták, betörést tervez Khinába. Tervét elárulják s a hun csapat visszavonul. Közben a bosszút fogadó nagyasszony izgatására két hun törzs meghódolt Khína előtt. Ugyanekkor Kuszu khinai segítséggel megtámadja Hunor határországát, Bort. Mindkettő meghódolt Khína előtt. A khinaiak nagy hadserget küldenek ezek védelmére. Kuszu királya azonban még így sem érezte magát biztonságban, Oszunba szökik, a khinaiak pedig országából földműves gyarmatot alapítanak. A sennyő azonban nem hagyja nyugton őket s az örökös harcok miatt Khína kénytelen kiűriteni Kuszut. Míg a sennyő csapatai délen jártak, északról a Tinglingek csapnak be Hunorba és nagy zsákmánnyal indulnak hazafelé. A sennyő kiküldött csapata nem tudja őket utólréni. 62-ben nagy vadászatot tart s ugyanekkor be akar törni Khinába. Hirtelen beteg lesz, vért hány. Így kénytelen felhagyni amugy is elárult haditervével. Rövid uralkodása alatt sok megpróbáltatásnak volt kitéve

országa. Minden viszontagság között jól megállotta helyét s utban volt arra, hogy népe bomlását megakadályozva, visszavezesse azt a régi dicsőségébe. Ha hosszabb életű lett volna, bizonyára sikerül ez neki. Utána nincsen, aki megállítsa Hunor romlását.

